

Ключові слова: адаптація особистості, адаптивність, адаптивні ресурси, критерії адаптивності ресурсів особистості, класифікація ресурсів, життєздатність, життєва криза, фактори адаптивності, резилентність, реінтеграція, культурний інтелект, етнічна ідентичність.

Стаття надійшла до редакції 14.07.2022

УДК 159.923

DOI: <https://doi.org/10.18524/2707-0409.2022.1-2.286668>

Кононенко Оксана Іванівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної психології

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

ORCID ID 0000-0001-8676-7410

e-mail: o.kononenko@onu.edu.ua

Григорашенко Анжеліка Валеріївна – аспірант кафедри соціальної психології

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

ORCID ID 0000-0002-5148-0206

e-mail: anzelikaiva150@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ЕМІГРАЦІЇ

В статті зазначається, що не зважаючи на досить широке вивчення проблема дослідження особливостей психологічної адаптації дітей-емігрантів в сучасних умовах набуває особливої актуальності через війну, яка зараз триває в Україні. Міграційні процеси призводять до виникнення цілого комплексу проблем, що характеризуються певною специфікою та вимагають свого невідкладного та детального вирішення.

У психологічній науці проблематика адаптації біженців і вимушених переселенців знайшла широке розповсюдження, але не зважаючи на досить широке вивчення проблема дослідження особливостей психологічної адаптації дітей-емігрантів в сучасних умовах набуває особливої актуальності.

Мета статті – провести теоретичне та емпіричне дослідження психологічних особливостей адаптації дітей в умовах війни та еміграції.

Адаптація дітей-емігрантів до умов нової країни залежить від різних факторів, таких як вік, стать, попередній досвід міжнародної мобільності, рівень підтримки від близьких та соціального середовища.

На підставі проведеного дослідження, варто дійти висновку, що адаптація дітей в умовах еміграції є складним процесом, що вимагає спеціального уваги та підходу. Дослідження показали, що діти-емігранти мають свої унікальні психологічні особливості, пов'язані зі зміною середовища, культурного контексту та мовної ситуації. Важливо розробити методичні підходи та інструменти для

вивчення та підтримки адаптації цих дітей, забезпечуючи їм психологічну підтримку та ресурси для успішної інтеграції. Порівняльний аналіз дітей-емігрантів та дітей, що навчаються на території України, дозволяє зрозуміти специфіку їхнього розвитку, виявити схожі та відмінні фактори адаптації, що можуть бути використані для побудови ефективних програм та підходів у сфері освіти та психологічної підтримки.

Ключові слова: адаптація, міграція, інтеграція, особистість, соціальне середовище, «мовний шок», психологічний стрес, психологічна підтримка.

Постановка проблеми. Від початку повномасштабного вторгнення росії в Україну вимушеними емігрантами стали понад 6,2 млн. осіб (з них 4,3 млн. - діти, що складає понад половину дитячого населення країни (7,5 млн.). В ці дані входить більше ніж 1,8 млн. дітей, які переїхали в сусідні країни як біженці, і 2,5 млн. тих, хто зараз є внутрішньо переміщеними особами в межах України.

У стані війни діти належать до найвразливішої категорії населення. Перебуваючи в небезпеці, в тривалому стресовому стані, дитина позбавлена нормальних умов для розвитку та освіти. Через відчуття тривоги, напруги, страху, невизначеності ускладнюється процес повноцінної соціалізації дитини. Діти, які вимушені бути переміщеними із зони активних бойових дій, перебуваючи в нових соціальних умовах стикаються з проблемою соціальної та психологічної адаптації, що потребує як проведення дослідження задля вивчення специфіки адаптації дітей, так і проведення профілактичної роботи для надання психологічної допомоги

Аналіз сучасних досліджень з проблеми. Процес адаптації дітей-емігрантів у сучасних умовах навколишньої дійсності складається таким чином, що їм необхідно витратити великі внутрішні інтелектуальні та емоційні ресурси на адаптацію до нових умов. Діти-емігранти долають тривогу та стрес, біль розриву зі звичним середовищем та близькими людьми (більшість дітей знаходяться в еміграції без батька), з якими вони проживали до переїзду.

Міграційні процеси призводять до виникнення цілого комплексу проблем, що характеризуються певною специфікою та вимагають свого невідкладного та детального вирішення.

У психологічній науці проблематика адаптації біженців і вимушених переселенців знайшла широке розповсюдження. Її вивченню присвячені роботи К.А. Андросович, А.І. Кулаженко, Л.Е. Орбан-Лембрик, В.М. Розова, Т.Л. Шугурової, К.Д. Бабова, В.В.Стеблюка, М.М. Слюсаревського та ін. Але не зважаючи на досить широке вивчення проблема дослідження особливостей психологічної адаптації дітей-емігрантів в сучасних умовах набуває особливої актуальності.

Мета статті – провести теоретичне та емпіричне дослідження психологічних особливостей адаптації дітей в умовах війни та еміграції.

Виклад основного матеріалу. Події останніх місяців, викликані

повномасштабним вторгненням росії в Україну, призвели до активізації міграційних процесів серед населення нашої країни. В зв'язку з цим особливу актуальність набула проблема вивчення особливостей адаптації дітей в умовах еміграції.

Зміна звичної навколишньої дійсності, спричинена переїздом сім'ї в іншу країну, де інша мова, інші культурні традиції, призводить до дезорієнтації дитини з сім'ї мігрантів та труднощів у її соціальній адаптації.

Міграція завжди вважалася однією з важливих проблем населення і розумілася не тільки як механічне пересування людей, а і як складний суспільний процес, що стосується багатьох сторін соціально-економічного життя людей.

Міграція населення – це будь-яке територіальне переміщення населення, яке пов'язане з перетином як внутрішніх, так і зовнішніх кордонів територіально-адміністративних утворень з метою зміни постійного місця проживання або тимчасового перебування на території для здійснення навчання або трудової діяльності незалежно від того, під переважним впливом яких факторів воно відбувається – добровільних чи примусових [5].

З огляду на вищезазначене велику увагу привертає проблема вивчення соціально-психологічних чинників адаптації дітей в умовах еміграції, адже згідно статистичних даних більше половини всіх переселенців міграційного потоку, що виїжджають з України, складають діти і підлітки.

З аналізу літератури, можна назвати такі чинники, що впливають на успішність адаптації дітей-мігрантів у новому середовищі.

1. Тип міграції. У цьому ключі прийнято розглядати чотири базові типи [4]:

- добровільні мігранти;
- біженці (люди, насильницьким чином витіснені з рідного регіону внаслідок війни);
- особи, які шукають притулку (на власний вибір ухвалили рішення залишити регіон з метою самозбереження);
- тимчасово перебувають (приїхали на обмежений час з певною метою та наміром повернутися до рідного регіону після закінчення воєнного періоду).

В цілому вважається, що люди, які емігрують з метою пошуку притулку або тимчасово перебувають в іншій країні, адаптуються досить легко, тоді як біженці, будучи виштовхнуті катаклізмами, можуть входити в нове суспільство набагато довше і з великими труднощами [3].

Слід зазначити, що на адаптацію впливає такий чинник, як вік. На різних вікових етапах дитина по-різному реагує на кардинальні зміни в обстановці. Наприклад, у 12 - 13 років адаптація пройде успішніше, ніж у пізнішому періоді.

Також на успішну адаптацію впливають здібності дитини. Чим вищий у неї інтелект, тим легше їй буде засвоїти нову мову, звикнути до нових умов. Дитина, яка потрапляє в чужий для себе мовний простір, переживає не абиякий стрес. На «мовний шок» кожен із дітей реагує по-різному. Деякі надовго замовкають, але при цьому пасивно накопичують нову лексику. Це мовчання у дитячому садку чи

школі може тривати досить довго. Багато хто реагує на свою мовну ізоляцію агресивно, намагаючись привернути до себе увагу будь-яким словом або дією. У таких дітей починаються напади агресії, з приводу і без нього вони лізуть битися.

Подібні реакції небезпечні, оскільки можуть перетворитися на стійку форму спілкування з однолітками. Очевидно, що недостатній ступінь володіння мовою спочатку навчання у будь-якої дитини створює проблеми у спілкуванні з оточуючими, породжує різного роду комунікативні невдачі, веде до тимчасової ізоляції в класі і є причиною найрізноманітніших неприємностей.

Навіть дітям, які навчаються рідною мовою, у школі не завжди бувають зрозумілі завдання та матеріали у підручнику. Однак їм можуть допомогти батьки, а діти мігрантів цієї можливості позбавлені, оскільки нова мова дорослим дається ще важче, вони самі потребують допомоги. Діти здебільшого є їхніми перекладачами.

Легше тим дітям, у кого в групі чи класі є «свої», тому адаптація відбувається м'якше, але і в цьому випадку не все так просто. Тут мають знайти свою відповідність особистісні риси, крім того, це може призвести до досить тривалого замикання у своїй мовній групі, особливо серед підлітків.

Ще одна серйозна проблема, з якою стикається будь-яка дитина, що перебуває в умовах еміграції – її емоційне ставлення до самої себе. Школяр швидко усвідомлює свою несхожість до інших дітей у класі. Тут відіграють роль і інша мова, і інший одяг, і інші традиції, він починає соромитися своїх батьків з їхньою жахливою вимовою, свого будинку з його укладом і т.д.

Найважче адаптуватись дітям, якими опікуються дорослі, що перебувають у складних емоційних станах. Це можуть бути депресивні епізоди, висока тривога, часті агресивні зриви. В цій ситуації дорослим важливо навчитися піклуватися про себе заради дітей і у 70% часу спілкування з ними бути у стабільному, врівноваженому стані.

Багато хто з дітей переживає біль розлуки з об'єктами емоційної прив'язаності. Якщо у більшості розмов дитина згадує і говорить про них, часто каже: «Хочу повернутися додому» і просить поїхати назад, демонструє постійну дратівливість чи закритість, яку в розмові може пояснювати сумом за близькими і життям у рідному місті – слід багато говорити з дитиною, якщо вона цього хоче. Пояснити, що це нормально — відчувати сум і самотність через те, що хтось із родини далеко, неможливо побачитися з друзями чи погладити домашнього улюбленця.

О.В. Дацько виділяє конкретні та важливі «дитячі» проблеми адаптації в умовах еміграції:

- психологічні стреси, які пов'язані з вимушеною зміною звичної обстановки та порушенням структури звичних родинно-сімейних, природно-територіальних, культурно-комунікативних та інших зв'язків;
- неузгодженість у системі соціальних потреб та цінностей, криза ідентичності;

– загальна незадоволеність самим собою та різними сторонами життєдіяльності;

– проблеми інтеграції в нове для дитини середовище спілкування, і як наслідок нерідко виникають стани психічної напруженості та тривожності, підвищеної конфліктності та агресивності, знедоленості та відчуженості та ін [1].

Дитина, яка живе в еміграції, знаходиться під впливом емігрантської субкультури і наштовхується на культуру більшості, крім того вона перебуває в досить складній кризовій ситуації, в якій велику роль відіграє своєчасна психологічна діагностика успішності адаптації дітей до нових умов існування та педагогічна підтримка дитини. Все це прискорює адаптацію дитини у новому середовищі.

Емпіричне дослідження проведено за допомогою методики вивчення соціально-психологічної адаптації дітей до школи (Е.М. Олександрівська),

Результати проведення дослідження за методикою вивчення соціально-психологічної адаптації дітей до школи представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати проведення дослідження за методикою вивчення соціально-психологічної адаптації дітей до школи

	Середнє значення	Стандартне відхилення	U-критерію Манна-Уїтні
Діти-емігранти	17.9667	4.3253	461

Отже, за отриманими середніми значеннями, можна зробити наступні висновки:

- Для дітей-емігрантів середнє значення дорівнює 17.5, що належить до зони адаптації, оскільки воно попадає в діапазон від 21 до 35.
- Для дітей що проживають на території України середнє значення дорівнює 21.0333, що також належить до зони адаптації.

Таким чином, на основі середніх значень обох груп можна стверджувати, що діти з цих вибірок в середньому виявляють адаптованість до школи.

Продовжуючи аналізувати рівень адаптованості дітей до школи на основі проведеного дослідження, ми розглянули стандартне відхилення.

Діти-емігранти: Стандартне відхилення: 5.999 Це показник розсіювання даних відносно середнього значення. Більше стандартне відхилення вказує на більшу варіабельність у вибірці.

Діти що проживають на території України: Стандартне відхилення: 3.5492 Це показник розсіювання даних відносно середнього значення. Менше стандартне відхилення вказує на меншу варіабельність у вибірці.

На основі стандартного відхилення можна зробити наступні спостереження:

- У дітей-емігрантів є більша варіабельність, що може вказувати на різні рівні адаптованості дітей до школи. Деякі діти можуть мати вищий рівень адаптації, тоді як інші можуть мати нижчий рівень.
- У дітей що проживають на території України є менша варіабельність, що може вказувати на більш однорідний рівень адаптованості дітей до школи. Більшість дітей можуть мати подібний рівень адаптації.

Значення U-критерію Манна-Уїтні, яке ми отримали, дорівнює 461. Це значення вказує на статистично значиму різницю між рангами двох вибірок.

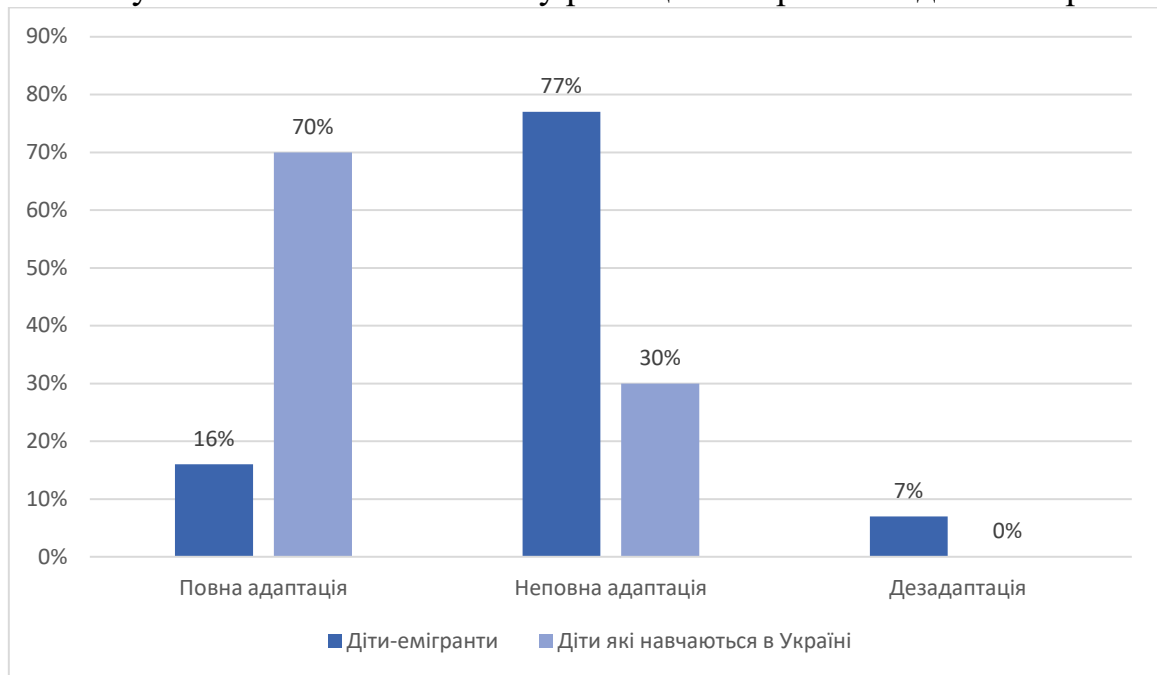

Рис. 1. Порівняння результатів дослідження за методикою вивчення соціально-психологічної адаптації дітей до школи

На основі діаграми ми можемо спостерігати що різниця між дітьми-емігрантами та дітьми що навчаються на території України, які знаходяться в зоні повної адаптації складає 54%, тобто серед емігрантів лише 5 осіб має повну адаптацію, тоді як в Україні таких дітей виявлено 21. Варто зауважити що серед осіб які навчаються на території України та знаходиться в зоні дезадаптації не виявлено.

Отже, на підставі проведеного емпіричного дослідження, можна дійти висновку, що більший відсоток дітей-емігрантів все ж таки адаптовані до умов нової країни. Проте варто звертати увагу на те, що є й діти які мають низький рівень пристосованості, а деякі і зовсім ізольовані, тому так важливо звертати увагу на таких дітей та проводити з ними профілатичну роботу для покращення їх рівня адаптації.

Висновки та перспективи дослідження. Адаптація дітей-емігрантів до умов нової країни залежить від різних факторів, таких як вік, стать, попередній досвід міжнародної мобільності, рівень підтримки від близьких та соціального

середовища.

На підставі проведеного нами дослідження, варто дійти висновку, що адаптація дітей в умовах еміграції є складним процесом, що вимагає спеціального уваги та підходу. Дослідження показали, що діти-емігранти мають свої унікальні психологічні особливості, пов'язані зі зміною середовища, культурного контексту та мовної ситуації. Важливо розробити методичні підходи та інструменти для вивчення та підтримки адаптації цих дітей, забезпечуючи їм психологічну підтримку та ресурси для успішної інтеграції. Порівняльний аналіз дітей-емігрантів та дітей, що навчаються на території України, дозволяє зрозуміти специфіку їхнього розвитку, виявити схожі та відмінні фактори адаптації, що можуть бути використані для побудови ефективних програм та підходів у сфері освіти та психологічної підтримки.

У подальших дослідженнях з методичними основами адаптації дітей в умовах еміграції, слід звернути увагу на індивідуальні особливості дітей, такі як вік, стать, освітні потреби, мовні навички та культурний контекст. Важливо розробити цілеспрямовані інтервенційні програми, які сприятимуть психологічній підтримці та соціальній інтеграції дітей-емігрантів. Також, необхідно досліджувати роль сім'ї та школи у процесі адаптації, а також визначити ресурси та перешкоди, з якими зіткнуться діти-емігранти. Результати таких досліджень можуть служити підґрунтям для розробки рекомендацій та програм, спрямованих на підтримку успішної адаптації дітей-емігрантів і поліпшення їхнього добробуту.

Список літератури:

1. Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства: матеріали IV Всеукраїнського науково-практичного круглого столу з міжнародною участю (24 квітня 2019 року); за заг. ред. О.Г. Льовкіної, Р.А. Калениченка. Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2019, 468 с.
2. Андросович К. А. Аналіз сутності та змісту соціальних аспектів адаптації особистості. Зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні тенденції розвитку світової психологічної та педагогічної практики», 26–27 груд. 2014 р. Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2014. С. 39–45.
3. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
4. Розов В. Методики оцінки і самооцінки адаптивних індивідуально-психологічних властивостей особистості. Практична психологія та соціальна робота. 2007. № 7. С. 14–16.
5. O.Kononenko, O. Blynova, I.Popovych, N.Semenova, Y.Kashyrina, O.Ursulenko (2020) Personality factors of choosing adaptation strategies in a different cultural environment by labor migrants from Ukraine. Amazonia Investiga. Vol. 9. Issue 32. pp. 45-54.

References

1. Actual problems of psychological and social adaptation in the conditions of a crisis society: materials of the 4th All-Ukrainian scientific and practical round table with international participation (2019); Ed. O.H. Lyovkina, R.A. Kalenichenko. Irpin: State Fiscal Service University of Ukraine.

2. Androsovykh K. A. (2014) Analiz sutnosti ta zmistu sotsialnykh aspektiv adaptatsii osobystosti [Analysis of the essence and content of social aspects of personality adaptation]. Analysis of the essence and content of social aspects of personality adaptation. Mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaia konferentsiia: *Aktualni tendentsii rozvytku svitovoi psykholohichnoi ta pedahohichnoi praktyky*»(26–27 hrud. 2014 hoda) - *International Scientific and Practical Conference. pp. 39–45.*

3. Dutkevych T. V. (2012) *Dytiacha psykholohiia* [Children's psychology Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian].

4. Rozov V. (2007) Metodyky otsinky i samootsinky adaptivnykh indyvidualno-psykholohichnykh vlastyvostei osobystosti [Methods of assessment and self-assessment of adaptive individual psychological properties of personality]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota - Practical Psychology and Social Work.* 7, pp. 14–16.

5. O.Kononenko, O. Blynova, I.Popovych, N.Semenova, Y.Kashyrina, O.Ursulenko (2020) Personality factors of choosing adaptation strategies in a different cultural environment by labor migrants from Ukraine. *Amazonia Investiga.* Vol. 9. Issue 32. pp. 45-54.

Kononenko O.I.

DrSc in Psychology, Full Professor, Head of the Department of Social Psychology
Odessa I. I. Mechnikov National University

Grigoraschenko A. V.

postgraduate student of the Department of Social Psychology
Odessa I. I. Mechnikov National University

**PSYCHOLOGICAL FEATURES ADAPTATIONS OF CHILDREN IN THE
CONDITIONS OF WAR AND EMIGRATION**

The article notes that, despite a fairly wide study, the problem of researching the peculiarities of the psychological adaptation of emigrant children in modern conditions is gaining special relevance due to the war that is currently ongoing in Ukraine. Migration processes lead to the emergence of a whole set of problems, which are characterized by a certain specificity and require their immediate and detailed solution.

In psychological science, the problem of adaptation of refugees and forced migrants has become widespread, but despite a fairly wide study, the problem of researching the peculiarities of the psychological adaptation of immigrant children in modern conditions is gaining special relevance.

The purpose of the article is to conduct a theoretical and empirical study of the psychological features of children's adaptation in the conditions of war and emigration.

Adaptation of immigrant children to the conditions of a new country depends on various factors, such as age, gender, previous experience of international mobility, level of support from relatives and social environment.

Based on the conducted research, it is worth coming to the conclusion that the adaptation of children in conditions of emigration is a complex process that requires special attention and approach. Studies have shown that immigrant children have their own unique psychological characteristics associated with a change in environment, cultural context, and language situation. It is important to develop methodological approaches and tools to study and support the adaptation of these children, providing them with psychological support and resources for successful integration. A comparative analysis of emigrant children and children studying on the territory of Ukraine allows to understand the specifics of their development, to identify similar and different factors of adaptation that can be used to build effective programs and approaches in the field of education and psychological support.

Key words: adaptation, migration, integration, personality, social environment, "language shock", psychological stress, psychological support.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2022